

A TOTÁLIS PÁRT VÍZIÓJA

ZEIDLER MIKLÓS

Vonyó József:

Gömbös Gyula és a jobboldali radikalizmus

Tanulmányok

Pannónia Könyvek, Pécs, 2001.

175 old., á. n.

Vonyó Józsefnek a Nemzeti Egység Pártjával foglalkozó munkáit a történészek már több mint két évtizede alapirodalomként tartják számon.¹ Mivel azonban írásai többnyire folyóiratokban, évkönyvekben, sőt helyi kiadványokban, meglehetősen szétszórta jelentek meg, indokolt volt gyűjteményes kötetbe rendezni őket, hogy a szakma és a tágabb olvasóközönség könnyebben hozzáférjen a kutatások eredményeihez.

Kilenc tanulmány került be a kötetbe, amelyek először 1985 és 2000 között láttak napvilágot. Az írások szigorú rendbe szerveződnek: elsőként olvasható tanulmányában a szerző belehelyezi a Nemzeti Egység Pártját (NEP) a kormánypártok tágabb kontextusába (*A Nemzeti Egység Pártja a magyarországi polgári kormánypártok sorában*); a másodikban Gömbös Nemzeti Munkatervét elemzi (*A Gömbös-kormány Nemzeti Munkaterve és a fajvédelem*), a harmadik tanulmányban pedig a „Gömbös-csoport” és az olasz fasizmus államfelfogásának párhuzamait vizsgálja (*Diktatúra — olasz mintára. A Gömbös-csoport az államról az 1930-as évek első felében*). A következő írás forráskritikai elemzés (*A Nemzeti Egység Pártja iratanyagának forrásértékéről*), majd pedig a kormánypárt és a közigazgatás szervezeti kapcsolatának a kérdése kerül elő Gömbös kapcsán (*A kormánypárt és a közigazgatás a Dunántúlon a totalitárius törekvések idején [1932–1936]*). S ezzel immár a helyi, a dunántúli témájú és forrásanyagú megközelítések világába jutunk, ahol Vonyó először a NEP egyetlen meggyén belüli társadalmi támogatottságának az alakulását követi nyomon (*A Nemzeti Egység Pártjának társadalmi bázisa Baranya megyében [1933–1935]*), majd a németek Gömböshöz fűződő viszonyát világítja meg (A „Nemzeti Egység” és a magyarországi németek [*A Baranya megyei németek reagálása Gömbös politikájára*]), végül mesteri elemzést ad a Meskó-féle nyilas párt társadalomtörténetéről (*Meskó pártja Zalában. Adatok a nyilasok Zala megyei szerepéről és társadalmi bázis-*

sáról [1933–1935]). Egy röpké kitekintés erejéig a NEP-en belül a nőknek szánt társadalmi-politikai szerepekkel is foglalkozik (*Női szerepek a Nemzeti Egység Pártjában [1932–1939]*).

Bírálatunkban nem követjük a tanulmánykötetek kapcsán egyébként gyakran alkalmazott eljárást, hogy külön-külön bemutatva és értékelve az egyes írásokat „recenzió-miniatűrökben” aprózzuk el mondanivalónkat. Arra törekszünk inkább, hogy egy nagyobb áttekintés keretében megkeressük és kiemeljük a tanulmányok kulcsmozzanatait, s végül felrajzoljuk az írásokat összekötő gondolati ívet. Ez már azért is különösen indokolt, mert Vonyó József e tanulmányai mind arról szólnak, miként próbálta meg Gömbös Gyula a harmincas években (sikertelenül) a társadalmat pártirányítás alá helyezni. Ezen belül a főbb csomópontok a következők: 1. Gömbös politikai gondolkodásának eredete, tartalma és változásai; 2. gyakorlati politikai tevékenysége (különösen a pártszervezés és ennek alapján a magyarországi politikai rendszer átalakítása); 3. az új módon szervezett, vagyis a modern tömegpárt működése és társadalmi beágyazódása.

Általánosan ismert, s ezt Vonyó kellően hangsúlyozza, sőt alá is támasztja, hogy Gömbös nem volt kifejezetten ideológus alkat. A szellemi alkotás vágya és képessége éppúgy hiányzott belőle, mint az idegen gondolatok, vélemények iránti szenvedélyes érdeklődés. Kevés írás maradt utána – tudjuk, keveset írt –, és ezen írásait is inkább praktikus szempontok jellemzik. Az elméleti megalapozás helyett általában közhelyes vagy leegyszerűsített megállapításokat tesz. A gyakorlatiasság egyébként is minden tekintetben jellemző Gömbösre; a kortársai – ha éppen kedvező véleményt igyekeztek róla mondani – személyes bátorsága és „jó magyarsága” mellett szintén mindig határozottságát, rendkívüli ambícióit és jó szervezőképességét emelték ki.

Közéleti pályafutásának kezdetén Gömbös világlepe és politikai hitvallása részben kezdetleges és kikerleletlen, ösztönös felismerésekből, részben pedig máshonnan kölcsönzött ideológiai és politikai elvekből épült fel. Az önellentmondásoktól sem mentes halmaz kötőanyagát mindenekelőtt egyfajta nép-

1 ■ A kötetbe fölvetett írásokon kívül alapvető még: Gömbös pártja. *A Nemzeti Egység Pártja Országos Központjának dokumentumai*. Összeáll., szerk., bev., jegyz. Vonyó József. Dialóg Campus, Bp.–Pécs, 1998.

barát attitűd (32–36. old.),² valamint antiszemitizmus-sal párosuló erőteljes nacionalizmus adta, amely azonban nélkülözötte a *nép*, a *nemzet* és a *magyarság*, valamint a *zsidó* fogalmának pontos definícióját.³ Ezek a hiányosságok eleinte nem akadályozták őt a hatékony cselekvésben, hiszen a háborút követő rendkívül mozgalmas években operatív tehetsége – olykor megfelelő irányítás nélkül is – jól érvényesült.

A konszolidációs időszakban azonban kormányparti képviselőként, majd ellenzéki pártvezérként az országos politikában végzett tevékenységét már hátrányosan befolyásolta – mint egykor mondták – „turbulens” egyénisége, általános politikai iskolázottságának szerényebb nivója, következetességnek beállított konoksága és önmagára nézve is veszélyes demagógiája.

Az ellenzékben eltöltött több mint négy esztendő alatt viszont többet tanult meg a politikából, mint annak előtte. A szembesülés a nála jóval hatalmasabb erővel, a politikai parkolópályán való kényszerű várakozás, valamint az eszköztelenség élménye a makacs ellenzékiből a korábbiaknál hajlékonyabb politikust formált. S amikor 1927-ben elfogadta Bethlen István miniszterelnök ajánlatát, úgy tért vissza 1928-ban a kormánypartba, sőt mindjárt a kormányba is, hogy a továbbiakban mint tapasztaltabb és erőteljesebb politikussal kellett vele számolni.

Gyakorlatias szemlélete ismét segítségére volt: világosan kiderült számára, hogy idegen területen nem tud győzelmet aratni, ezért vagy ki kell ismernie az ellenfél megválasztotta terep adottságait, vagy a maga kijelölt harcterre kell áthelyeznie a küzdelmet. A későbbiek során követett politikai taktikájában is az a döntő, hogy a kockázatosabb és kevesebb sikerrel kecsegtető első módszert fokozatosan az ígéretesebb második felváltani.

Honvédelmi államtitkárként, majd miniszterként a hasznos, sőt egyre nélkülözhetetlenebb tisztviselő, ugyanakkor a határozott, de mindvégig fegyelmezett reformer szerepét játszotta – Bethlen megelégedésére. Ezek a pozíciók egyúttal azt is lehetővé tették számára, hogy közelebb kerüljön a pártvezetés és a konzervatív (részben liberális) elit szűkebb köreihez, és alaposabb tapasztalatot szerezzen az államigazgatásban, valamint jobban elmélyedjen az általa ugyan korábban is kedvelt, ám kevésbé ismert külpolitikai ügyekben.

Miközben a Bethlen-kormány, majd jó egy évvel később Károlyi Gyula kabinetje is belebukott a gazdasági válság „menedzselésébe”, Gömbös a számára először idegen, ámde egyre ismerősebb pályán lassanként olyan helyzetbe játszotta magát, ahonnan már egyenesen a kormány élére vezetett az útja. 1932. október 1-jei miniszterelnöki kinevezését követően legfőbb távlati célja a politikai struktúra olyan jellegű átalakítása volt, amely a személyek és az intézmények szintjén is neki és híveinek teremti meg a hatalmi jogosítványok alkalmazásának túlnyomó

vagy kizárólagos lehetőségét. Ekkortól tehát az általa megválasztott – sőt az általa kiépített – terepen óhajtott folytatni politikai küzdelmeit.

Kormányfőként Gömbös megörökölte Bethlen minisztereinek többségét és azt a kormányparti képviselőcsoportot is, amelyik az 1931-es választásokon jutott – javarészt Bethlen személyes híveként – a parlamentbe. A közigazgatás területi és szakigazgatási kulcspozícióit szintén döntően a régi elit foglalta el. A történelmi egyházak irányítóinak többsége ugyancsak a bethleni rendszer elkötelezett híve volt.

A hatalmi pozíciók ilyen egyoldalú elosztása nem sok manőverezési lehetőséget hagyott számára. Az egyházi hierarchiába nem avatkozhatott be, s bizonyosra vehető, hogy új választások kiírása, túl sok miniszter vagy főispán leváltása szintén gyors bukásához vezetett volna. A munkásság megnyerését szinte lehetetlenné tette, hogy a szakszervezetek részben a szociáldemokraták, részben pedig az inkább Bethlent támogató keresztényszociálisok csoportjához tartoztak, a szociáldemokraták pedig kezdetől igen bizalmatlanul tekintettek Gömbösrre.

Érdemben két helyen szélesíthette csupán a befolyását: a viszonylag kis létszámú kormánypartban (ennek taglétszáma országosan is csupán néhány ezer fő volt), illetve a szélesebb közvéleményben. Ezt a két politikai erőt igyekezett Gömbös elsődlegesen a saját irányítása alá vonni – hol külön-külön, hol egyidejűleg –, s a megszerezni óhajtott erőttöbblet birtokában kívánt végül hozzáfogni a kormány és a törvényhozás átalakításához.

A párt átszervezésével – amint azt Vonyó több tanulmányában is meggyőzően dokumentálja – Gömbös három vonatkozásban próbálta növelni befolyá-

2 ■ Kedvvel hangoztatott szövegei „a magyar faj gazdasági érdekeinek intézményes védelméről” és a „keresztény agrár-gondolatról” ahhoz a konklúzióhoz vezették Gömböst, hogy az ország természetes mezőgazdasági adottságai jelentős agrár-népeség betelepítését is lehetővé tennék. Ez a – nyilván falu-pártinak szánt – program persze üres hízgelés volt csupán, és megvalósulása esetén lehetetlen helyzetbe hozta volna a hazai földműves társadalmat. Nem számolt ugyanis azzal, hogy a Horthy-korszakot agrártúlnépesedés és jelentős mérvű mezőgazdasági munkanélküliség jellemezte.

3 ■ Gömbös e kérdésben tapasztalható elméleti felületességére lásd a 31–52. oldalt. Bár csaknem lehetetlen bizonyítani, mégis megkockáztatjuk a föltevést, hogy Gömbös talán még a maga számára sem tisztázta kellőképpen a politikája alapját képező fenti fogalmak jelentését.

4 ■ Formailag ezt az az előre nyomtatott eskümintája is garantálta, melyben a kinevezett élharcosok hűségét fogadták Gömbösnek: „Vezérem! A Nemzeti Egység jegyében megvalósítandó Nemzeti Munkaterv végrehajtásának élharcosává történt megbízásomkor [sic!] ezt a kitüntető bizalmat megköszönöm, és fogadom, hogy [...] tisztségemet vezérem iránti feltétlen hűséggel fogom betölteni. A közvetlenül vagy közvetve kapott utasításokat komoly fegyelmezettséggel teljesítem, és minden igyekezetemmel azon leszek, hogy a belém helyezett bizalomnak teljes egészében megfeleljek. Fentieket becsületes magyar lellemre fogadom.” Vonyó: *i. m.* 100. old.

5 ■ A számok ereje által elbűvölt propagandisták ugyanakkor nem fordítottak kellő figyelmet arra a körülményre, hogy a lényegében kötelezően beszervezett párttagok túlnyomó része semmiféle aktivitást nem fejtett ki, sőt nem is volt feltétlenül híve Gömbös politikájának.

sát: 1. a csúcsvezetőségben, valamint a minden egyes településen létrehozandó helyi szervezetekben a hozzá hű kádereket igyekezett szerephez juttatni; 2. az országos hálózat kiépítésével megkísérelte a közvéleményt a maga oldalára állítani; 3. ettől a „gondoskodástól” pedig azt is várta, hogy a választásokon nem a közigazgatási hatóságok kontrollja, hanem a szavazók megfelelő indoktrináltsága fog érvényesülni (59. old.).

Vonyó emlékeztet rá, hogy a dualizmus idején a kormánypártban „[s]zervezett, regisztrált tagságra nem volt szükség, csak szavazókra. Kiépített szervezetekre és önálló pártapparátusra sem, mert a választók mozgósítása, szavazatainak megnyerése a nyílt szavazásos rendszerben biztosítható volt a kormányzat által irányított közigazgatás révén. Csak a Nemzeti Munkapárt vezetésében fogalmazódott meg az igény vidéki szervezetek létrehozására.” Amikor pedig „1922-ben – Gömbösnek, az akkori ügyvezető alelnöknek tulajdoníthatóan – szervezett tömegpárttá akarták formálni az új alakulatot [ti. a bethleni Egységspártot – Z. M.]: vármegyéenként főállású párt-szervezőkkel, minden településen működő, a központtal rendszeres kapcsolatot tartó, folyamatos politikai aktivitást tanúsító helyi szervezetekkel, regisztrált, a lakosság jelentős hányadát tömörítő tagsággal”, Bethlenék az akciót megakadályozták és lényegében visszatértek a dualizmuskori rendszerhez. Mert szavazatokra szükségük volt ugyan, ám a társadalom politikai mozgósítását nem kívánták, hiszen ez „az általuk fenntartani kívánt szisztéma alapjai megbontásának veszélyét” idézte volna elő (10., 12. old.).

A kormányzó réteg és a választói joggal felruházott politikai osztály ilyen értelmű elitista elkülönítése (nem is beszélve a nagykorú lakosság szavazati joggal nem rendelkező bő 40 százalékáról), ami Bethlen és környezete erősen konzervatív fölfogását tükrözte, megakadályozta a rivális politikai erők gyors és ellenőrizhetetlen hatalomba kerülését. Ennek megfelelően az ipari munkásság, a paraszti társadalom és a

részben éppen Gömbös által megjelenített alsóközéposztályi-kispolgári „harmadik erő” – valóságos tömegéhez, erejéhez és politikai ambícióihoz képest – igen csekély mértékű képvisellel rendelkezett a törvényhozásban.

Amit Gömbös nem tudott 1922-ben végrehajtani, arra most – 1933 elejétől – tett újabb kísérletet. Miután a Nemzeti Egység Pártja névre átkeresztelt pártban a hatalmi jogosítványok újraosztásával a

„bethlenista” *pártvezetőség* helyett a „gömbösista” *pártelnökség* (Gömbös Gyula pártvezér, Sztranyavszky Sándor pártelnök és Marton Béla pártfőtitkár) kezébe került a jogkörök nagyobbik része, hamarosan megkezdődött a vármegyei, járási és települési szintű párt-szervezés. A központositott káderpolitika nagy gondot fordított arra, hogy a titkárok és „élharcosok” személyesen és lehetőleg egzisztenciálisan is a párthoz és Gömböshöz kötődjenek.⁴

A számok azt mutatták, hogy látványosan halad előre a párt behatolása a társadalomnak a politika által korábban alig vagy egyáltalán nem szervezett rétegeibe. A NEP közleménye szerint 1933 végén a településeknek már 95 százalékában létezett párt-szervezet, és ez a nem egészen egy esztendő alatt kialakult hálózat a választójogosultak mintegy

kétharmadát (1,8 millió főt) tömörítette. A különösen nem is titkolt cél az volt, hogy lehetőleg minden állampolgár legyen a NEP tagdíjat fizető, pártjelvényt és karszalagot viselő, fegyelmezett és tevékeny tagja, aki szorgalmasan részt vesz a politikai vitáesteken, a párt által szervezett egyéb rendezvényeken, és persze a választásokon kötelességszerűen leadja a párt jelöltjeire a voksát. Mindezekért pedig a helyi párt-szervezet viselte a felelősséget, amely azonban – a teljes szervezeti centralizáció értelmében – pusztán csak végrehajtotta a központi pártutasításokat (15. old. 20. jegyz., 16–17. old.).⁵

A Gömbös–Marton-féle koncepció kezdettől arra irányult, hogy a párt és a közigazgatás irányítása – a hierarchia megfelelő szintjein – lényegében egy kézbe

jusson, természetesen a párt növekvő befolyása mellett. Az első egy-másfél esztendőben azonban az adminisztráció bethleni „régí gárdája” sikerrel akadályozta – legalábbis lelassította – az átalakítást; olyannyira, hogy törvényhatósági szinten sokszor még a pártközponttal szemben is ellenőrzése alatt tudta tartani a pártaktivisták kinevezését. Vonyó kutatásai szerint Martonék 1934 őszétől ezért fokozottan arra törekedtek, hogy ne csak a pártszervezésben, de a települések életében is csökkenjen a közigazgatási apparátus befolyása (22. old.). Ha ebben a kérdésben a szerzőnek igaza van, akkor ezt a törekvést úgy kell értékelni, mint a párt által működtetendő rivális adminisztráció kiépítésére tett kísérletet, melynek eredményeként ez az apparátus venné át a közigazgatás és az önkormányzat egyes funkcióit.

A korszerűsítendő kormánypárt nem érte be azal, hogy a közigazgatást alárendeli a pártnak, ennél is közvetlenebb kapcsolatba kívánt kerülni a társadalommal. A fasiszta *Dopolavoro* és a nemzetiszocialista *Kraft durch Freude* mintájára ugyanis létre akarták hozni a *Nemzeti Egység* szervezetét, amelyek révén – példaképeihez hasonlóan – a lakosság munkahelyen kívüli irányított foglalkoztatásáról gondoskodott volna. Így, ezen elgondolás szerint, a kormánypárti mozgalom feladata lenne a népkonyhák, szülőotthonok, napközök és kölcsönkönyvtárak működtetése, és az adná egyúttal a testnevelés és sport művelésének, az énekkarok, hagyományörző csoportok, valamint egyéb kulturális társulatok tevékenységének keretét is (25. old.).

A mozgalmon belül Gömbösök komoly szerepet szántak a női csoportoknak is. Amint egy 1934. októberi körlevél fogalmazott: „A nőnek, aki a Nemzeti Egység gondolatvilágát képező szolidáris világnézetnek – lelkeségénél fogva – amúgy is híve, ezt a gondolatvilágát át kell vinnie egész családjára és ismeretségi körére is.” A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a hagyományosan női feladatnak tekintett karitás, „lelki megértés”, szegénygondozás, ápolás, anya-, csecsemő- és gyermekvédelem kínálta szerepek mellett a nőket – természetesen férfi irányítás és felügyelet alatt – a szervezési és propagandatevékenységbe is bevonták (140. old.).⁶

Az egypárti politikai struktúra kiépítésének és a közélet pártállami monopolizálásának a kísérlete,⁷ valamint az érdekképviseleti rendszer átalakítását célzó – a több oldalról érkező tiltakozások miatt később visszavont – törvényjavaslat, amely a munka világot kívánta a kormány(párt)tól függésbe hozni, mind olyan törekvés volt, amely a korszak modern autoriter, illetve fasiszta típusú rendszereinek a mintáit követte. Közülük – Gömbös számára – a legkézenfekvőbb és a legkevésbé kockázatos példát az olasz fasizmus szolgáltatotta. Az olasz–magyar viszonyt nem terhelték külpolitikai, nemzetiségi vagy gazdasági ellentétek. Sőt a két nemzet között – az első világháborús szembenállás dacára – nagy hagyománya volt a kölcsönös rokonszenvennek. Göm-

bösnek személy szerint is imponált Mussolini politikai aktivitása, harciasságig menő határozottsága, népszerű ambíciója és közvetlen személyes részvétele a fasiszta állam lendületes vállalkozásaiban. S ami különösen fontos: Gömbös Mussoliniban a sikeres puccsistát is tisztelte, azt az embert, aki a hatalomra jutását kísérő erőszakos események dacára is el tudta fogadtatni személyét és politikáját az uralkodóval – márpedig Gömböst sokkal szorosabb szálak fűzték Horthyhoz, mint Mussolinit Viktor Emánuelhez.

Gömbös államfelfogásának olasz párhuzamaira – a miniszterelnök szórványos cáfolatai ellenére – már a kortársak is rámutattak, a négyéves kormányzás politikai reformjai és reformtervei pedig nyilvánvalóvá tették. Mivel azonban Gömbös sohasem adta közre politikai nézeteit rendszerezett formában, a kérdést megvilágító releváns források föltárása igazi kihívást jelent a történész számára. Vonyó a töredékes voltukban is beszédes pártiratokban, valamint két (1935-ből és 1936-ból származó) nemzetszervezési kalauzban talált további dokumentáris bizonyítékokat Gömbös és Mussolini államhatalmi törekvéseinek hasonlóságaira.

Béldi Béla országgyűlési képviselőnek, a NEP Országos Központi Irodája propagandaosztálya vezetőjének *Nemzetirányítás* című füzete a jobboldali és szélsőjobboldali szervezeteket tömörítő, korábban Gömbös vezetése alatt álló Társadalmi Egyesületek Szervezete lapjának, a *Nemzeti Figyelő*nek a kiadásában jelent meg különnyomatban 1935-ben, miután előzőleg már cikksorozatként is napvilágot látott.⁸ Második röpiratát, *Nemzetszervezés* címen, ugyanilyen formában közölte a lap 1935-ben, majd

6 ■ A nők egyébként a férfiaknál is csekélyebb aktivitást mutattak a pártéletben.

7 ■ Mint arra Vonyó – Vida István nyomán – rámutat, a *párt-állam* kifejezést az akkor éppen a kisgazdapártban politizáló Eckhardt Tibor a Képviselőházban 1935 tavaszán már használta (29. old., 58. jegyzet).

8 ■ Közli Vonyó József: Egy nemzetevelési koncepció Magyarországon. Béldi Béla: *Nemzetirányítás* (forrásközlés). In: Fischer Ferenc et al. (szerk.): *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. University Press, Pécs, 2000. 657–675. old.

9 ■ Nem mellékes körülmény, hogy az elméletileg hiányosan felkészült Gömbös többször is hangoztatta: a vezéri ösztönt fontosabbnak tekinti a tétéles tudásnál. A XX. századi diktatúrák és autoriter rendszerek karizmatikus vezetői éppen az ilyen „öztönös meglátásra” való hivatkozással teszik meg magukat népük felkent vezetőivé, egyszersmind ki is emelve személyüket és tanaikat az elbíráltóság köréből. Hasonló okokból váltak egyébként homályos jelszavaik – Gömbösnél például a „nemzeti és fajtestvéri együttérzés” vagy a „lelkek koncentrációja” – végiggondolást nem kívánó, sőt nem is tűrő, konyilatkozatászerű igazságokká híveik számára (37., 62. old.).

10 ■ Vonyó ezt a Nemzeti Munkaterv alapos elemzésével támasztja alá. A munkaterv minden egyes programpontra, amely a közéleti aktivitás ösztönzésének – első látásra a közszabadságok növelésének – az irányába mutatott (az egyesületi és a gyűlekezési jog, valamint a sajtószabadság szélesítése stb.), azon nyomban a „nemzeti közösség érdekeinek” az államhatalom (vagyis távlatilag az állampárt) által meghatározott kereteit volt hivatva erősíteni; mindez pedig a jogok szűkítését eredményezte volna (47–48. old.).

1936-ban külön kiadványban is megjelent. A füzet mintegy utólagos elméleti alátámasztást nyújtott a gömbösi politikai reformokhoz: kimondta, hogy meg kell szüntetni a hagyományos osztálytagozódást, és a társadalmat korszerű politikai formációkkal horizontálisan (NEP) és vertikálisan (érdekképviseltek) egyidejűleg kell megszervezni; továbbá a funkcióját a klasszikus liberalizmus hanyatlásával részben elvesztő parlamentben a munka súlypontját a plénum helyett az érdekképviseltek delegáltjaival (vagyis szakértő káderekkel) feltöltendő bizottságokra kell áthelyezni, általában pedig a végrehajtó hatalom szerepét kell megnövelni a törvényhozás rovására.

A társadalom politikai mozgósítása, egyszersmind indoktrinálása az 1933 tavaszán kinevezett választmányi tagok feladata volt: nekik kellett megnyerniük, párttaggá szervezniük a lakosság 40–45 fős csoportjait és folytonosan ellenőrizni politikai tevékenységüket. A NEP arra törekedett, hogy miután a rivális közvéleményformáló fórumokat hatástalanította, minden helyi kezdeményezés egyedül tőle induljon ki. A politikai előadások és vitafórumok lebonyolítására központilag meghatározott úgynevezett „szónoki és vitatárgyak” is jelzik, hogy a pártszervezők milyen pontosan fölismerték a politikai közbeszéd tematizálásának óriási jelentőségét (56–64. old.).

Vonyó iménti felismeréseit továbbgondolva úgy véljük, Gömböséknek – a totális párt kiépítésével – alternatív vertikum létrehozása volt a céljuk, vagyis a szervesen épült társadalom mellett, illetve vele szemben egy megszervezett, legalábbis könnyen mobilizálható és jól irányítható társadalom kialakítása lebegett a szemük előtt – ami mint nyilvánosság előtti (pszeudo-)közösség a nemzeti kollektívumot lett volna hivatva megjeleníteni a párt, illetve a párt vezére által elképzelt formában.⁹

Ez az elgondolás – amelyben a társadalmi összefogás és a szolidaritás hangoztatása elsődlegesen nem politikai program, hanem a kormányzati hatalom megszerzésének és megtartásának az eszköze, illetve ahol a „lelkek koncentrációja” elsődlegesen nem a nemzeti egység megvalósítását, hanem a szuverén egyniség kontrollját jelenti – politikai filozófiai és hatalomtechnikai szempontból is eltért a bethleni felfogástól; bár némileg hasonlítottak is egymásra. Míg ugyanis Bethlenék számára a passzív, lassan demokratizálódó társadalom nyújtja a legkedvezőbb feltételeket a politikáláshoz, addig Gömbösék mozgósított és aktív (de nem kezdeményező!) társadalom létrehozására törekedtek.¹⁰

Gömbös általakítási kísérletének a fogadtatása meglehetősen vegyes, általában azonban elutasító volt. A legerőteljesebb ellenállás a politika világába mélyebben beágyazódó szereplők részéről jelentkezett. A kormánypárt, valamint a közigazgatás irányítóinak Bethlenhez húzó többsége – átmeneti kivárást után – fokozatosan szembekerült az új kormányfővel, az egykori „Gazda” pedig 1934–1935 fordulóján a Gömbössel való végleges szakításig is

eljutott. A liberális és a baloldali pártok, a baloldali szakszervezetek, valamint a nagy gazdasági szervezetek többsége bizalmatlanul vagy kimondottan ellenségesen fogadta a parlamentet és az érdek-képviselői rendszert érintő reformokat.

Mivel az új pártszervezés a társadalmat is közvetlenül célba vette, a korábban politikailag inkább passzív rétegek is kezdtek tényleges szereplővé válni. Vonyó több tanulmányában foglalkozik a dél-dunántúli lakosságnak a NEP terjeszkedésére adott eltérő reakcióival. A városokban szegény, jellemzően aprófalvas országrészre vonatkozó vizsgálatai jól bizonyítják, hogy vidéken a helyi elitek (lelkészek, tanítók, iparosok, vendéglősök, tehetősebb parasztok) jobban érdeklődtek a NEP iránt, mint az átlagos vagy átlag alatti jövedelmű csoportok. A városi értelmiség álláspontja megoszlott, az ipari munkásság java része pedig változatlanul kitartott a szociáldemokraták mellett. A nemzetiségek – a térségben főleg a németek és részben a délszlávok – igencsak tartózkodóak voltak a kormánypárti előretöréssel szemben.

Egy Baranya megyei mikrovizsgálat eredményei szerint a parasztság reményeit eleinte erősen táplálták Gömbös gazdapárti kijelentései, s ez a párt taglétszámának kezdeti látványos megemelkedésében megmutatkozott. A későbbiekben azonban „a parasztság mindenekelőtt gazdasági helyzete, illetve a kormány ezt érintő politikája függvényében foglalt állást a NEP mellett vagy ellen”. Az adók emelése és a felvásárlási árak csökkentése után megszaporodott a kilépések száma, a kamatmaximum csökkentése, a birtokvédelem kiterjesztése és különösen az olasz és német kereskedelmi egyezmények aláírása nyomán azonban ismét lendületet vett Baranyában a pártszervezés. A mezőgazdasági cselédek általában uruk szavát követték, csakhogy sem az arisztokrácia, sem az egyház nem sietett a pártba való belépéssel; e tekintetben még a középbirtokos nemesség volt a legfürgőbb (99–107. old.).

A szervezett munkásság megnyerésében 1934–1935 folyamán a NEP váratlan sikert ért el Komlón. Az állami tulajdonban lévő bánya munkásai közül – valószínűleg az elbocsátástól való félelmükben – igen sokan aláírták a belépési ívet, ám a szociáldemokraták visszaesése átmenetinek bizonyult, a bányászok többsége ugyanis hamarosan visszatért a baloldali szervezetekbe. A vidéki értelmiség soraiból főleg a tanítók léptek be nagy számban a pártba – ők általában titkári funkciót is vállaltak –, jóllehet politikai aktivizálódásukat a kerületi főtanfelügyelő egyáltalán nem helyeselte. A papok és a lelkészek túlnyomórészt távol maradtak a párttagságtól. Ugyanakkor az állami alkalmazott vasutasokat és postásokat 1934-ben egyszerűen (központilag) NEP-tagnak nyilvánították (108–115. old.).

A németek részvétele a megyei átlagnak a felét sem érte el; ők tiltakozásul az ekkoriban is folyó magyarosító iskolapolitika ellen inkább a – részben

nagynémet alapon politizáló – helyi *Volksbildungsvereine*be léptek be. A különböző délszláv nemzetiségekhez tartozók – a velük szemben megnyilvánuló bizalmatlanság és diszkrimináció miatt – ennél is jobban kerültek a pártot: a délszláv többségű települések lakosságának csupán a tizede lépett be a NEP-be (116–121. old.).

A pártszervezés túlhajtásával, valamint a hatalmi viszonyok átstrukturálásának nagyszabású kísérletével szemben idővel még Gömbös hívei körében is fokozódott az ellenállás. Kozma Miklós belügyminiszter – az egykori szegedi társ, a Tizenkét Kapitány egyike – 1936 nyarán a főispáni kar élén már egyenesen a „martonizmus” háttérbe szorítását követelte, mivel a párt és a közigazgatás között a hatásköri feszültség egyre elviselhetetlenebbé vált.¹¹ Nemcsak a példátlanul megszorodott pártrendezvények hatottak idegenül az ilyesmikhez nem szokott vidéki közegben, de a közigazgatásban is komoly visszatetszést keltett, sőt olykor gondot is okozott a jegyzők tevékenységébe beavatkozó „élharcosok” pártszerű buzgalma (88. old.).¹²

A képviselő-választások előrehozása egy évvel, majd az 1935. májusi választások csendőrsortűzzel súlyosbított, párját ritkító kormánypárti csalásai, továbbá a kisgazdákkal (és az ugyancsak régi harcostárs, Eckhardt Tiborral) kötött választási megállapodás utólagos, egyoldalú felrúgása a párton belül és a szövetségesek soraiban egyaránt visszatetszést szült. Bár erre az időre Gömbös már elérte, hogy a kormánypárti képviselők és a kormány tagjai között is személyes hívei kerüljenek többségbe, úgy tűnik, reformjai részben éppen a köznyelv által „Gömbösfióknak” nevezett *homo novus*okon buktak meg. Mint Vonyó írja: „...az új politikai elit (pártelit), melyet éppen a NEP hierarchizált struktúrájának működtetése során formáltak, nem bizonyult sem elég felkészültnek, sem elég erősnek, sem elég egységesnek ahhoz, hogy képes legyen a kulcspozíciókat birtokló hagyományos uralkodó elit fölé kerekedni.” (29. old.)

A szerző az előszóban megjegyzi, a rendszerváltozás óta „politikusok és publicisták gyakran, sőt esetenként a történészek is [...] vitatták, hogy Gömbös miniszterelnökként diktatórikus politikai berendezkedés kialakítására törekedett. E témakörben nemegyszer születtek radikálisan új, a régi minősítésekkel ellentétes vélemények – új alap kutatások, új források, mi több, ilyen kutatási eredményekre épülő tanulmányok, elemzések felhasználása nélkül.” (7. old.)¹³ Ez választ ad arra a természetesen adódó kérdésre is, hogy széles körű ismeretei birtokában és a párt történetére vonatkozó iratok publikálása után miért nem önálló monográfiával jelentkezett Vonyó, ahelyett, hogy korábban közzétett írásait tárja a közönség elé.

Választása kétségkívül hátrányokkal is jár, hiszen egyik-másik régebbiről datált tanulmányában olyan terminológiát használ („totális diktatúra”, „totális

fasizta diktatúra”), amely még a történetírás osztályharcos korszakában született más szerzők tollából – nem leíró, hanem megbélyegző jelleggel –, amelyet a kötetbe foglalt más írásaiban maga Vonyó is következetes elemzésen alapuló, pontosabb fogalommal helyettesít („vezéri állam”).

Ez vezet el bennünket ahhoz a kérdéshez is, hogy totális diktatúra kiépítésére törekedett-e Gömbös vagy sem. Az kétségtelen, hogy a dualizmus korából örökölt társadalompolitikával való szakítás igénye és személyes ambíciói egyaránt a politikai hatalom felé hajtották. A kormánypártban, majd ellenzékben, utóbb megint a kormány oldalán mindent megtett azért, hogy valódi lehetősége nyíljk szándékai keresztülvitelére. Meglehetősen pontosan érzékelté ugyanakkor az előtte álló akadályokat is, hiszen sürölódásokat, konfliktusokat vállaló, rámenős politikusként számtalanszor ütközött beléjük. Miniszterelnöki pozícióba kerülve már föl tudta mérni, melyeket képes közülük elhárítani és melyeket nem.

Valószínűleg nem remélte, hogy meg tudja teremteni a teljes diktatúrát, bár ez megkönnyítette volna számára a kormányzást. Látta viszont, hogy Olaszországban Mussolininak néhány év alatt sikerült megvalósítania a döntő reformokat, sőt széles társadalmi támogatást is szerzett magának. Gömbös bizonytalán fölismerte, hogy nálunk az évszázadok alatt kiépült és a háború előtt, majd azt követően is hatékony – masszív kormánypártra alapozott – parlamentarizmust nehezebb lesz úgy átalakítani, mint a szinte születése óta szüntelen belpolitikai válságokat átélő Olaszországban. Gömbösnek eszközei sem voltak ahhoz, hogy az egyházakat és a gazdasági érdekképviseleteket félreállítsa, sem ahhoz, hogy a Bethlen által kiépített (újraélesztett) politikai struktúrát és rendszert mindenestül fölszámolja. S az is nagy kérdés, hogy sikerült volna-e áthangolnia a rendvédelmi

11 ■ A párt befolyásos tagjainak és a főispánoknak egy része a pártszervezés mindkét szakaszában (1933-ban és 1935-ben) eredményesen gátolta a közigazgatás párt alá rendelésének folyamatát (85–87. és 89–90. old.).

12 ■ A helyi pártaktivisták gyakorlatlansága s talán a pártközpon nem kellően pontos utasításai következtében a NEP által elrendelt helyi statisztikai adatfelvételek csupán igen korlátozottan használhatók társadalomtörténeti szempontból. Az eredetileg politikai célú, de az ország közéleti viszonyairól számos egyéb (gazdasági, demográfia, kulturális és közéleti) adatot is tartalmazó felvételek ugyanis részben megszerültek, részben pontatlanok és következtetlenné (talán a felettesek vélt elvárásainak megfelelően kozmetikázottak), ráadásul töredékesen maradtak fön – így nemigen szolgálhatnak az 1925. évi országos községi adatszolgáltatás „folytatásaként” (70–80. old.).

13 ■ Kétségtelen, hogy e kötet tanulmányait még a közelmúltban megjelent legalaposabb történetírói munka, Gergely Jenő máskülönben igen gazdag szakirodalmi és forrásbázisra támaszkodó Gömbös-életrajza (*Gömbös Gyula. Politikai pályakép.* Vince, Bp., 2001.) is csak kevésbé használhatja, Vonyónak a gömbösi átalakítási kísérletekkel kapcsolatos, jól dokumentált megállapításaira pedig érdemben alig reflektál.

14 ■ A Vonyóra jellemző szakmai alázat további jele, hogy a szerző a könyvét nemcsak írta, de láthatóan gondozta és technikailag szerkesztette is. A szövegben található elírásokból mindenesetre kiténik, hogy ő sem kapta meg ehhez azt a szerkesztői segítséget, ami valaha még megilllette a szerzőket.

szervek működését egy diktatórikus állam követelményeinek megfelelően.

Politikai taktikájának a hatalmon maradás volt első és legfontosabb vezérelve; úgy igyekezett tehát erősíteni pozícióját, hogy minél kevesebb hatalmas ellenséget szerezzen magának. A politikai rendszer átalakítását célzó kísérletei során addig volt határozott, amíg túl nagy ellenállásba nem ütközött, amikor azonban erre sor került, már elég rugalmasnak mutatkozott. Nyílt antiszemitizmusát hamar föladta, a nagy viharokat kavaró érdek-képviseleti törvényt levette a napirendről, párhadsereget és ifjúsági csoportokat nem szervezett, a sajtópolitikában pedig beérte azzal, hogy olcsó pártlapokkal, az úgynevezett „dömpingsajtóval” lépjen a nyilvánosság elé. Végrehajtott azonban bizonyos személycseréket a minisztériumokban, a közigazgatásban és a diplomáciában, és megindította a kormánypárt nagyszabású átalakítását, mert mindezt könnyebben megtehetette. Totális diktatúra bevezetésére nem volt ugyan sok reménye, a totális párt kiépítése azonban a legkomolyabb szándékai közé tartozott.

Gömbösnek és társainak a kudarca világosan megmutatta, mennyire erősek maradtak Magyarországon a régi politizálás működési mechanizmusai és működtetői. A *Gömbös-fiókákból* a miniszterelnök halála után *Gömbös-árvák* lettek, akiken sokan köszörülték a nyelvüket. Ám az, hogy néhány évvel később, Imrédy Béla és Teleki Pál miniszterelnöksége idején már észrevehető az elmozdulás a hivatásrendi, illetve a korporatív állam irányába, ékesszólóan bizonyítja: mégiscsak komoly tartalékai voltak a magyar politikai gondolkodásban a klasszikus parlamentarizmussal szembeni ellenérzéseknek és el-lenerőknek.

Vonyó József a könyv előszavában megvallja: tanulmányai együttes közreadásával ahhoz kívánt hozzájárulni, „hogy a szükséges tisztázó viták ne (csak) a régi ismeretek újraértékelését jelentsék, hanem minél szélesebb forrásbázisra épülhessenek. Reális képet csak így alkothatunk minden történelmi korszakról és részproblémáról.” (8. old.) Az a történész, aki a hagyományos politikatörténet-írás, valamint a modern társadalomtörténet módszereit egyaránt alkalmazva többféle aspektusból is szemügyre vette Gömböst és a Nemzeti Egység Pártját, nem is közelíthet ennél nagyobb szakmai alázattal és szerényebben hivatásához és kollégáihoz.¹⁴ A magyar történet-szeknek pedig jó szívvel ajánlhatjuk e példás szorgalmú munka eredményeinek hasznosítását. □

THALASSA

2002/1–2. SZÁM TARTALMA

TANULMÁNYOK

Bálint Ágnes:

Az identitás-problematika
Németh László regényeiben

Zay Balázs:

Jung és a szóasszociációs teszt

ARCHÍVUM

Előszó Hollós István

nyelvelméleti kéziratához:
A beszéd hídja, a folyam medre
(Takács Mónika)

Beszámoló Hollós István

„Der Aufstieg von der Triebsprache zur
menschlichen Sprache”
című kéziratáról (Fónagy Iván)

Hollós István:

Felemelkedés az ösztönnyelvtől
az emberi beszédhez

Egy halálból megmenekült levele:

Hollós István Paul Federnhez
(Nemes Livia)

ÚJ KÖNYVEK

HÍREK, INFORMÁCIÓK

ENGLISH SUMMARIES

CONTENTS